

Anders Hammarström

Gud hos Descartes och Berkeley

*Den goda, den rationalistiska
och den empiristiska*

När man läser om klassisk filosofi och kommer till 1600- och 1700-talet får man lära sig att det fanns två rivaliserande huvudriktningar inom filosofin. Den ena är *rationalismen*, läran om att kunskap om verkligheten kan skaffas endast genom förnuftet. Så här står det om rationalism i *Filosoflexikonet*:

I modern fil. litt. betecknar [rationalism] oftast mer snävt den position som har *Descartes*, *Spinoza* och *Leibniz* som klassiska exempel. Enl. dessa filosofer utgör den mänskliga kunskapen, åtminstone idealt, ett enda allomfattande system där ett litet antal självklara grundsatser (axiom) logiskt medför allt annat som med rätta kan kallas kunskap (min kurs).¹

Den andra huvudriktningen är *empirismen*, som säger att all kunskap om verkligheten måste komma från sinnesintryck. I samma bok som ovan står följande att läsa om empirism:

[K]unskapsteoretisk huvudriktning som till skillnad från rationalismen hävdar att all kunskap om verkligheten härstammar från sinnes-erfarenheten. Den klassiska versionen av e. [empirismen] kommer från en rad brittiska fil., först och främst *Locke*, *Berkeley*, *Hume* och *J. S. Mill* (min kurs).²

De två riktningarna beskrivs som varandras motpoler och som oförenliga med varandra. Men något som slagit mig, under mina tidigare filosofistudier, är att det verkar finnas några gemensamma nämnare mellan två av de ovan nämnda filosoferna.

Descartes och Berkeleys användning av Gud i deras kunskapsteorier har en, till synes, väldigt central gemensam nämnare. Hos båda är Gud en *förutsättning* för att vi överhuvudtaget ska kunna ha kunskap. Hos Descartes är det kännedomen om jaget och Gud som öppnar för möjligheten för all övrig kunskap. Hos Berkeley är det Gud som är den direkta orsaken till alla sinnesintryck och därmed all kunskap. Både Descartes och Berkeley vill bevisa guds existens med hjälp av ett slags

¹*Filosoflexikonet*, s. 457.

²*Ibid.*, s. 132.

kosmologiskt gudsbevis och hos båda är Gud en tänkande substans utan kropp.

Hur kan det komma sig att två filosofer, ledande inom varsin rivaliserande huvudriktning av kunskapsteorin, är så pass överens på just denna punkt? Beror det på att de kanske inte alls är så olika som jag tidigare har antagit? Denna artikel strävar efter att försöka reda ut vilka likheter och olikheter Guds roll och gudsbevisen egentligen har hos Descartes och Berkeley. Kanske kan dessa likheter, eller olikheter, vara belysande när man frågar sig varför Descartes och Berkeley skiljs åt i filosofihistorien genom att placeras in i rationalist- respektive empiristfacket.

1. DESCARTES OCH GUD

Gud är en central figur i Descartes filosofi, han är minst sagt frekvent förekommande i meditationerna. Det framgår klart av texten att Descartes har en gudssyn som präglas av den judisk-kristna-muslimska Guden. I den femte meditationen skriver Descartes:

[V]ar gång det faller mig in att tänka på det *första och högsta väsendet* och liksom hämta fram dess idé ur min andes skattkammare, är det nödvändigt att jag tillskriver det *alla fullkomligheter* [min kurs].³

Men Descartes fogar inte in Gud i sina tankar bara för religionens skull, Gud har också en praktisk funktion. Det är nämligen så att Gud är en förutsättning för kunskap överhuvudtaget.⁴

Descartes arbetar väldigt metodiskt när han utformar sin filosofi. I *Avhandling om metoden* skriver han vilka regler han följer när han arbetar. Speciellt den första regeln är viktig:

Den första regeln var att aldrig godta något som sant, om jag inte klart insåg att det var det, eller – med andra ord – att omsorgsfullt undvika överilning och förutfattad mening och låta mina omdömen blott omfatta sådant som stod så klart och så tydligt för mitt förstånd, att jag inte hade någon anledning att betvivla det.⁵

I den första meditationen redogör Descartes för allt som kan betvivlas, vilket visar sig vara väldigt mycket. Allt som kommer från sinnen ska han betvivla, eftersom det alltid finns en risk att han bara drömmer. Han betvivlar Guds godhet till förmån för tanken att det är möjligt att en ”ond ande, som på en gång är högst mäktig och förslagen, har använt hela sin energi på att bedra mig”.⁶ I den andra meditationen slår Descartes fast

³Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 76.

⁴Ibid., s. 78.

⁵Descartes, *Avhandling om metoden*, s. 49.

⁶Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 55.

att han inte kan betvivla att han existerar. ”Tänkandet finns till; det ensamt kan inte skiljas från mig. Jag finns till, jag existerar – detta är säkert. Men hur länge? Jo, så länge jag tänker”,⁷ eller ”*Cogito, ergo sum*”. Detta medför, enligt Descartes, att jag är en medveten (tänkande) substans, ”*Sum res cogitans*”.⁸ Detta, att jag existerar, menar Descartes att vi kan veta intuitivt, och med det i åtanke formulerar han ett *sanningskriterium* som säger det som vi uppfattar klart och tydligt med förståndet, och således vet intuitivt måste vara sant. Han menar alltså att alla de uppfattningar som är lika klara och tydliga som hans *Cogito* inte kan betvivlas, i enlighet med den första regeln i hans vetenskapliga metod.⁹ Men Descartes påminner sig själv om en tidigare tanke. Om det nu är så att det finns en allsmäktig ond ande som gör allt i sin makt för att bedra honom, borde han då inte även betvivla det han kan se med sin ”själs ögon”, det han vet intuitivt, t.ex. att $2+3=5$ är sant.¹⁰ Descartes skriver vidare om detta skäl till tvivel:

För att emellertid undanröja även detta skäl bör jag vid första tillfälle pröva huruvida det finns en Gud och – om han finns – huruvida han kan vara en bedragare; ty så länge jag inte vet detta, ser jag inte hur jag någonsin skall kunna vara fullständigt säker om något annat.¹¹

Det är alltså av yttersta vikt för Descartes att kunna bevisa Guds existens och välvillighet för att vara säker på något utöver det faktum att han existerar. Utan Gud kan allt betvivlas, detta understryker han ytterligare i sista stycket i den femte meditationen:

På så sätt ser jag tydligt att allt vetandes visshet och sanning beror enbart av kunskapen om den sanna Guden, och detta till den grad att jag, innan jag hade kunskap om honom, inte riktigt kunde veta något om någon annan sak.¹²

När Guds existens och godhet sedan är bevisad, så kan Descartes dra slutsatsen att han även kan lita på sina sinnesintryck, eftersom sinnena är givna åt honom av Gud. Eftersom Gud inte är en bedragare, så kan inte den förmåga Gud givit människan att skaffa intryck från omvärlden vara felande till sin natur. Descartes får t.ex. hela tiden intryck av att kroppar existerar utanför honom, därför måste det vara sant. Vore det inte så skulle det innebära att Gud är en bedragare.¹³

⁷Ibid., s. 58.

⁸*Filosoflexikonet*, s. 109.

⁹Anfinn Stigen, *Tenkningens historie*, s. 39 off.

¹⁰Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 59f.

¹¹Ibid., s. 60.

¹²Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 78.

¹³René Descartes, *Meditation VI*, Sekt. 10.

2. TREDJE MEDITATIONENS GUDSBEVIS

Descartes utgår från de *idéer* han finner i sitt medvetande. Han delar in idéerna i olika klasser. Den första klassen av idéer är de idéer som är *bilder av tingen*. Den andra är *omdömen* som rör tankens föremål. De idéer som tillhör den första klassen kan i sig själva inte vara falska, menar Descartes:

Ty vare sig jag föreställer mig en get eller ett vidunder, så är det inte mindre sant att jag föreställer mig den ena än att jag föreställer mig det andra. Inte heller kan man befara någon falskhet i själva viljandet eller i affekterna; ty det jag önskar mig må vara hur orätt som helst, ja, det må vara sådant som inte finns någonstans, så är det ändå sant att jag önskar mig det.¹⁴

Det är däremot möjligt, enligt Descartes, att dessa idéer inte liknar det som är deras upphov och att vi därför lider stor risk att bilda felaktiga omdömen om idéerna. Han nämner som exempel två olika idéer om solen. Den ena, som är hämtad från erfarenheten, säger att solen är ett litet klot, den andra, som är från astronominns beräkningar, säger att solen är många gånger större än jorden. Båda dessa idéer kan inte likna samma orsak, menar Descartes, och om förnuftet får sin vilja igenom så är den idé som direkt härstammar från solen, av dessa två, den som minst liknar den.¹⁵ Men för att verkligen veta det, och göra risken att bilda felaktiga omdömen så liten som möjligt måste han ta reda på vad som kan orsaka idéerna.

Descartes skådar inåt och hittar en idé som skiljer sig från de andra, nämligen idéen om Gud. Han säger att idéen om Gud innehåller mera objektiv realitet än andra idéer och att det *naturliga ljuset* säger honom att det måste finnas åtminstone lika mycket realitet i det som orsakat idéen som det finns i själva idéen.¹⁶ Med objektiv realitet verkar Descartes mena detsamma som fullkomlighet, i *Filosofins principer* skriver han:

Om vi noga undersöker de idéer vi har i oss så ser vi att de inte skiljer sig så mycket från varandra i det att de är olika arter av tänkande. Men de skiljer sig i det faktum att de representerar olika saker; och ju mer objektiv fullkomlighet de innehåller, desto mer fullkomlig måste dess orsak vara.¹⁷

Detta får en viktig konsekvens, nämligen att ”det fullkomligare, dvs. det som i sig innehåller mer realitet, inte kan uppkomma ur det mindre fullkomliga”.¹⁸ Descartes bildar nu en hierarki av idéer, där de minst fullkomliga är idéer av fysiska kroppar, följt av växter och djur, därefter

¹⁴Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 60.

¹⁵Ibid., s. 62.

¹⁶Ibid., s. 62f.

¹⁷Descartes, *The Principles of Philosophy*, Del 1, sektion 17.

¹⁸Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 63.

kommer människor och slutligen den mest fullkomliga, nämligen Gud.¹⁹ För att ta reda på om någon av dessa idéer har en korresponderande orsak utanför honom själv så antar Descartes en kausal princip om idéerna som säger att idéerna är passiva och att de därför måste vara orsakade av något. Eftersom alla idéer är *arter av tänkande* så måste han erkänna möjligheten att han själv är upphovsman, eller orsak, till alla sina idéer. Därför måste han undersöka dem för att se om det finns någon idé som innehåller så mycket fullkomlighet att han omöjligt kan ha orsakat den själv.²⁰ Han konstaterar att alla idéer om utsträckta substanser och deras kvaliteter kan vara lånade från idén om honom själv. Den enda idé som han inte tycks kunna ge upphov till på egen hand är idén om den oändliga substansen, Gud.²¹ Idén om Gud måste vara orsakad av något som är åtminstone lika fullkomligt som Gud själv, och eftersom det inte finns något som är lika fullkomligt som Gud så måste idén vara orsakad av Gud. Därmed måste Gud existera.²²

Ett problem för Descartes är att han verkar dra slutsatsen att Gud måste existera med hjälp av sitt sanningskriterium. Men han behöver bevisa Guds existens för att vara säker på att hans sanningskriterium är användbart. Detta problem brukar kallas den cartesianska cirkeln.²³

3. FALSKA OMDÖMEN HOS DESCARTES

Med Guds existens och godhet bevisad kvarstår en punkt. Om Gud är så fullkomlig och god, och han har skapat människan, då borde människan som skapelse vara utan fel. Men det verkar ändå som vi ibland bildar felaktiga omdömen om saker som vi observerar. Hur kan det komma sig?²⁴

Det råder inte heller något tvivel om att Gud hade kunnat skapa mig sådan att jag aldrig misstog mig; inte heller råder det något tvivel om att han alltid vill mitt bästa. Är det då bättre att jag misstar mig än att jag inte misstar mig?²⁵

Descartes tycker sig se att orsaken till dessa misstag beror av två saker, dels av *förmågan att förstå*, och dels av *förmågan att välja*. Det som finns i förståndet är idéerna, och dessa kan i sig själva inte vara falska. Men eftersom den fria viljan är mycket mera omfattande än förmågan att förstå

¹⁹Donald Sievert, "Descartes on Theological Knowledge", s. 211.

²⁰Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 63f.

²¹Ibid., s. 65f.

²²Sievert, s. 212.

²³Alan Musgrave, *Common Sense, Science and Scepticism*, s. 208.

²⁴Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 66f.

²⁵Ibid., s. 68.

så kan vi ibland välja att fälla omdöme i de fall då förståndet inte ger oss tillräcklig klarhet.²⁶

Det är nu klart att jag i de fall, då jag inte tillräckligt klart och tydligt uppfattar vad som är sant, handlar rätt och inte begår något misstag, om jag avhåller mig från att fälla ett omdöme. Fäller jag däremot ett jakande eller nekande omdöme, så brukar jag min frihet på ett orätt sätt; och om jag därvid vänder mig åt den falska sidan, så begår jag uppenbarligen ett misstag, [...] detta missbruk av viljefriheten innehåller den brist som utgör misstagets väsen.²⁷

När vi fäller ett felaktigt omdöme så ligger alltså inte felet hos Gud, utan hos oss själva. Gud är lika mycket skyldig till våra falska omdömen som han är till våra synder.²⁸ Eftersom våra sinnen och vår omdömesförmåga är oss givna av Gud, och därmed är felfria till sin natur, så kan vi omöjligt missta oss om vår omvärld om vi använder dessa på rätt sätt.²⁹

4. BERKELEY OCH GUD

Berkeleys kristna tro lyser igenom starkt i hans texter, eller snarare hans kristna *vetande*. Den vanliga människan säger att Gud vet och känner allt för att de *tror* på honom, Berkeley menar snarare att han *nödvändigtvis måste dra slutsatsen* att Gud existerar, just för att Gud vet och känner allt.³⁰ Berkeleys kristendom gör sig tydlig i det faktum att han på många ställen refererar till bibeln. T.ex. skriver han följande:

[O]m vi [...] uppmärksammar meningen och innebörden av egenskaperna: en, evig, oändligt vis, god och fullkomlig, skall vi klart uppfatta att de tillhör den förut nämnda anden, *som verkar i alla* och i vilken *alltsammans äger bestånd*.³¹

Här finner vi referenser till bl.a. följande bibelpassage: ”Han finns före allting, och *allting hålls samman i honom*”³² (min kurs.). Genom att allting hålls samman i Gud så räddar han Berkeley från skepticism. Eftersom naturens lagar upprätthålls i Guds medvetande så kan Berkeley veta hur världen är och fälla riktiga omdömen om hur världen kommer att te sig i framtiden.³³

²⁶Ibid., s. 68ff.

²⁷Ibid., s. 71.

²⁸*Routledge Encyclopedia of Philosophy*.

²⁹Descartes, *Betraktelser över den första filosofin*, s. 67.

³⁰George Berkeley, *Principles of Human Knowledge and Three Dialogues*.

³¹Ibid., s. 90. sekt. 146. De svenska övers. från Berkeley kommer här, och i fortsättningen, från hans *Valda skrifter* (Stockholm: Natur och Kultur, 1954.)

³²Bibeln, Kol 1:3.

³³Berkeley, s. 36, sekt. 30–31.

Berkeley har ärvt en aspekt från Descartes tankar, nämligen att det vi är omedelbart medvetna om när vi observerar vår omvärld inte är *ting* utan *idéer av ting*. Descartes, och andra som tänker på samma sätt, måste nu visa hur materiella kroppar kan påverka icke-materiella medvetanden, vilket visar sig vara en rejäl kaka att bita i.³⁴ Berkeley tänker sig däremot att idéer inte kan orsakas av materiella ting, eftersom dessa, om de existerar, måste vara passiva. Eftersom att även idéerna är passiva så är det enda som kan förklara att vi får idéer, att en annan tänkande substans orsakar dem. För att världen ska kunna följa vissa förutbestämda lagar, vilket den tycks göra, måste det finnas *en*, starkare, tänkande substans som orsakar alla andra tänkande substansers sinnesintryck. Vi kan alltså bara förklara alla idéernas koherens med hjälp av en allsmäktig och allstärkes närvarande Gud.³⁵

Genom sinnena förmedlade idéer är starkare, livligare och tydligare än fantasiens. De har dessutom en stadga, ordning och sammanhang; och i motsats till vad som ofta är fallet med den mänskliga viljans verkningar, framkallas de inte på måfå utan i en regelbunden ordningsföljd, vars beundransvärda sammanhang bär tillräcklig vittnesbörd om deras skapares vishet och välvilja.³⁶

Man kan säga att Gud har en, minst sagt, central roll i Berkeleys filosofi.

5. BERKELEYS GUDSBEVIS

Berkeleys Gudsbevis är svåra att fånga, trots att många försök har gjorts så är man inte överens om exakt hur Berkeley tänkte sig bevisa Guds existens.³⁷ Vi håller oss, för enkelhetens skull, till sektionerna 25–33 i *Principerna*, där Berkeley visar att Gud måste vara orsaken till alla mina idéer.

Berkeley hävdar att idéerna inte kan innehålla något utöver det som uppenbaras i medvetandet när idén erfars. Idéer kan därför inte innehålla några kausala krafter, de är passiva. Idéer upplevs hela tiden, både nya idéer erfars och gamla återupplevs. Idéerna, som är passiva, kan inte orsaka sig själva, därför måste de orsakas av en tänkande substans, med andra ord en *ande*. Jag kan, närhelst jag vill, orsaka idéer i mitt medvetande.³⁸ Men, de idéer som härstammar från sinnena har jag ingen kontroll

³⁴*Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 1. s. 740ff.

³⁵Berkeley, s. 34ff, sekt. 25–30.

³⁶*Ibid.*, s. 36, sekt. 30.

³⁷George Botterill, "God and First Person in Berkeley", s. 87.

³⁸Att jag själv kan orsaka idéer syftar till framkallandet av minnesbilder, fantasi, etc.

över, de måste därför vara orsakade av någon annan tänkande substans än jag själv. Idéerna från sinnena är dessutom starkare än de som härrör från fantasin, och de har en stadighet och en ordning i dem. Detta menar Berkeley är tillräckligt för att vittna om ”visheten och välvilligheten hos deras upphovsman” och tydligt visar ”godheten och visheten hos den regerande anden, vars vilja ger upphov till naturens lagar”.³⁹ William Bowman Piper utvecklar argumentet på följande sätt:

1. Idéer finns i medvetandet, de är alltså passiva.
2. Idéerna kan inte orsaka sig själva, de måste därför ha en annan orsak.
3. Orsaken kan bara vara en ande, en okroppslig aktiv substans.
4. Jag orsakar inte alla mina idéer, därför måste de orsakas av någon annan ande.
5. Idéerna som härrör från sinnena är starkare är de från fantasin, den ande som orsakar dem måste alltså vara starkare än mig (nämligen Gud).
6. Idéerna som härrör från sinnena är samstämmiga, därför finns det bara en Gud, vars vishet upprätthåller denna samstämmighet och vars välvillighet låter mig förstå den.

Alt. 6. En yttre orsak är tillräcklig för att förklara alla mina sinnesförmimmelser, alltså är det onödigt att anta något annat än en Gud.⁴⁰

George Botterill tillskriver Berkeley ett argument, utöver det ovanstående, som han kallar för *delad-verklighetsargumentet*.

1. Våra idéer om den sinnliga världen orsakas inte av någon handling (eftersom varseblivning är passivt).
2. Någon idé förekomst måste vara orsakad av någon ande.
3. Våra idéer är intrikat koordinerade på ett pålitligt sätt, för att på så vis låta oss varsebli en gemensam verklighet.

Alltså, våra idéer orsakas av en ofattbart stor och allvetande ande.” (min övers.)⁴¹

Detta argument liknar Berkeleys tankar, som de presenteras av Bowman Piper, med den viktiga modifikationen att ”mina idéer” är utbytt mot ”våra idéer”. Detta gör att argumentet blir betydligt starkare. Anden som koordinerar alla människors idéer måste vara betydligt mer kraftfull än den som bara koordinerar mina idéer. Dessutom skulle den gud som bara orsakar idéer i ett medvetande vara svår att skilja från Descartes onda demon.⁴² Botterill menar att det kan vara ett sådant argument som Berkeley har i tankarna när han beskriver idéernas samstämmighet som naturens

³⁹Berkeley, s. 34ff, sekt. 25–32.

⁴⁰Bowman Piper, ”Berkeley’s Demonstration of God”.

⁴¹Botterill. s. 97.

⁴²Ibid., s. 97f.

lagar, och något som stöder detta är den del av den andra dialogen där Hylas näst intill blir skeptiker.⁴³ Philonous utbrister då:

Se, är inte fälten täckta av en underbar grönska? Finns det inte i skogarna och lunderna, i floderna och de klara bäckarna något som lugnar och gläder och hänryster själen? [...] Vilken finhet och skönhet, vilken planmässighet i växters och djurs byggnad! Hur utsökt är inte allt inrättat både för att tjäna sitt eget ändamål och för att ingå såsom ett led i det hela. [...] Är inte hela systemet överväldigande, skönt och underbart över all beskrivning och över allt förnuft!⁴⁴

Varför skulle Philonous vilja hävda detta mot Hylas skepticism, om det inte var så att han menade att även Hylas upplevde samma sak? Om inte Hylas och Philonous idéer var koordinerade av Gud så skulle argumentet vara verkningslöst.⁴⁵

6. MEDVETANDET ENLIGT BERKELEY

Bertil Belfrage menar att Berkeleys inställning till religiösa utsagor är denna: I en rationell diskurs kan vi varken bekräfta eller förneka några utsagor som har med saker som vi inte kan observera. Belfrage kallar dessa propositioner om ting vi inte kan observera, eller icke-kognitiva entiteter, för ”*sacred nonsense*” och menar att det är befogat att fråga sig hur Berkeley kan *tro* på religiösa mysterier, eller sakralt nonsens.⁴⁶ Hur kan han visa att Gud existerar i en *rationell diskurs*? Han har ju, som han skriver i den tredje dialogen, ”strängt taget, ingen idé av Gud eller någon annan ande; för dessa varelser är aktiva och kan inte representeras av ting som är livlösa, vilket våra idéer är”.⁴⁷ Men senare i samma stycke skriver Berkeley även följande:

Om jag emellertid tar ordet *idé* i vidsträckt betydelse, så kan min själ sägas förse mig med en idé, dvs. en bild av eller något som liknar Gud, fastän naturligtvis en ytterst ofullständig bild. Ty allt begrepp jag har om Gud har jag erhållit genom att reflektera över min egen själ, öka dess förmåga och eliminera dess ofullkomlighet. [...] Vidare drar jag från min egen existens och från det beroende jag finner hos mig själv och mina idéer genom en förståndsakt med nödvändigheten den slutsatsen, att Gud existerar.⁴⁸

⁴³Ibid., s. 100f.

⁴⁴Berkeley, s. 151f.

⁴⁵Botterill, s. 101.

⁴⁶Bertil Belfrage, ”The Theological Positivism of George Berkeley (1707–1708)”.

⁴⁷Berkeley, s. 173f.

⁴⁸Ibid, s. 174.

Men hur kan då Berkeley veta att hans egen själ/egna medvetande existerar? Är han inte bara ett system av flytande idéer, utan någon substans, som Hylas påstår i den tredje dialogen?⁴⁹ Jo, Berkeley påpekar att han har *intuitiv självkänedom*.

Inte desto mindre vet jag, att jag, som är en ande eller en tänkande substans, existerar lika säkert som jag vet, att mina idéer existerar. Vidare vet jag, vad jag menar med termerna *jag* och *mig själv*, och jag vet detta omedelbart eller intuitivt.⁵⁰

Däriigenom menar Berkeley att han har visat att han själv existerar. Men för att bevisa Guds existens verkar han behöva flera medvetanden än han själv, som Botterill påpekar.⁵¹ I *Principerna* skriver Berkeley att han inte kan ha någon kunskap om andra andar (än den egna) på någon annan väg än genom att observera deras aktivitet och genom de idéer som de orsakar i honom. Han observerar rörelser och förändringar som tyder på att det finns andra ”agenter” som liknar honom.⁵² Enligt Belfrage så menar Berkeley att dessa aktiviteter, eller snarare effekterna av dessa aktiviteter, som vi kan observera är tillräckliga för att anta existensen av andra medvetanden än det egna.⁵³

7. FALSKA OMDÖMEN HOS BERKELEY

Berkeley har argumenterat för att verkligheten inte är något utöver idéerna. Men detta väcker en fråga som Hylas ställer i den tredje dialogen. Om verkligheten inte är något utöver idéerna, hur kan det då komma sig att vi kan missta oss angående verkligheten? Detta borde rimligtvis vara en omöjlighet. Men Berkeley menar att någon som misstar sig inte besitter idéer som inte visar verkligheten, utan att de slutsatser han drar, från sina verkliga idéer, är felaktiga.⁵⁴

[H]ans misstag ligger inte i vad han omedelbart och just då uppfattar (det skulle vara en uppenbar motsägelse att anta, att han skulle ta fel i detta avseende), utan i det felaktiga omdöme, som han faller beträffande de idéer, som han förväntar sig vara förbundna med de omedelbart uppfattade, med andra ord beträffande de idéer vilka han, utgående från vad han just då uppfattar, föreställer sig skulle uppfattas under andra omständigheter.⁵⁵

⁴⁹Ibid, s. 176.

⁵⁰Ibid, s. 174.

⁵¹Botterill, s. 97.

⁵²Berkeley, s. 89. sekt. 145.

⁵³Bertil Belfrage, ”Berkeley’s Four Concepts of the Soul (1707–1709)”.

⁵⁴Berkeley, s. 181.

⁵⁵Ibid.

Berkeley liknar fallet med den brutna åran i vattnet med jordens rörelse i det kopernikanska systemet. När åran ser bruten ut i vattnet så är det verkligen så att åran ser bruten ut. Men utifrån det kan vi inte dra slutsatsen att åran skulle se bruten ut, eller kännas bruten, i andra sammanhang. På samma sätt så kan vi inte dra slutsatsen att jorden är i vila bara för att vi inte märker att den rör på sig. Skulle vi befinna oss på en annan planet och observera jorden därifrån så skulle vi definitivt se att den rör sig.⁵⁶

8. GUDS FUNKTION

Jag övergår nu till en jämförande diskussion. Gud är, hos både Descartes och Berkeley, en oändlig tänkande substans, utan kropp, som har förmågan att framkalla idéer i oss. Att han är det hos Descartes visas i det faktum att han orsakar idén om Gud i oss. Att Gud inte skulle kunna ha en kropp beror på att kroppar är förstörbara, så om Gud hade haft en kropp så skulle den kunna förstöras, vilket skulle göra Gud till icke-fullkomlig. Hos Berkeley är det tydligt att alla sinnesintryck är orsakade av Gud, och eftersom kroppar inte kan finnas så kan inte Gud heller ha någon kropp.

Gud räddar både Descartes och Berkeley från skepticism, men inte riktigt på samma sätt. Hos Descartes finns det, som han konstaterar i första meditationen, en risk för att våra idéer bedrar oss beträffande tingens verklighet. Utan Gud så är det enda Descartes säkert kan veta att han själv existerar. Men eftersom Descartes bevisar den sanna, välvilliga, gudens existens så kan han vara säker på att idéerna han får från sina sinnen verkligen representerar verkligheten.

Berkeley ser lite annorlunda på saken. Hos honom är det inte tingen som orsakar hans sinnesintryck, utan de ges i stället direkt från Gud. Berkeley ser en inkonsistens i att anta att idéer kan komma från materiella ting. Eftersom de materiella tingen är livlösa så saknar de förmågan att kunna påverka våra sinnen, därför är Gud den enda möjliga förklaringen till att vi får sinnesintryck överhuvudtaget.

Det är problematiskt att jämföra dessa två positioner. Hos båda skulle avsaknaden av en Gud innebära total skepticism gällande allt annat än den egna själens existens. Den intuitiva självkänedom, som Descartes uttrycker i sitt *Cogito* och Berkeley beskriver i tredje dialogen, påverkas inte av Gud. Kunskap om något annat än jaget är däremot beroende av en Gud som är god och icke-bedragande. En viktig skillnad är att Descartes vidhåller att det finns materiella kroppar, och att vi får idéer

⁵⁶Ibid, s. 181f.

från dessa. I den sjätte meditationen påpekar Descartes att Gud skulle vara en bedragare om dessa kroppar inte fanns. Men jag vill ändå hävda att Descartes tankar kring Gud och idéernas härkomst är förenlig med Berkeleys idealism. I tredje meditationens gudsbevis så talar Descartes om att en idé måste vara orsakad av ett ting som innehåller minst lika mycket fullkomlighet som idén själv. T.ex. så måste idén om Gud orsakas av Gud själv, och idén om en sten orsakas av något som är åtminstone lika fullkomligt som stenen. Descartes måste hävda att även ett ting som innehåller mer fullkomlighet än stenen kan orsaka dess idé, eftersom tänkande substanser kan frambringe denna idé i sig själva, t.ex. i fantasier eller drömmar. Skulle Descartes förneka detta skulle det vara så att en sten, alltså en materiell kropp, nödvändigtvis skulle behöva vara närvarande varje gång man tänker på en sten. Detta verkar ju absurt, så han vidhåller sin position. Men denna position är förenlig med att alla idéer härstammar från Gud och att inga idéer har sitt ursprung i de materiella kropparna, vilket är precis vad Berkeley talar om när han hävdar att de materiella kropparna är överflödiga. Men då skulle givetvis Gud vara en bedragare enligt Descartes sjätte meditation, är han då inte det enligt Berkeley? I den tredje dialogen ställer Hylas just den frågan, och Philonous svarar.

Hylas. Men kan vi när allt kommer omkring anta, att Gud skulle bedra hela mänskligheten? Tror du, att han skulle ha fått hela världen att tro på existensen av materien, om det inte funnes någon sådan?

Philonous. Jag tror inte, att du vill påstå, att varje rådande åsikt, som har sitt ursprung i fördom eller lidelse eller tanklöshet, kan läggas Gud till last såsom dess upphovsman. Vilken åsikt vi än tillskriver honom, så måste det bero antingen på att han uppenbarat den för oss genom en övernaturlig uppenbarelse eller också på att den är så påtaglig för våra naturliga själsförmåigheter, vilka skapades och förlänades oss av Gud, att det är omöjligt, att vi skulle kunna göra annat än ge den vårt bifall. Men var är uppenbarelsen eller var är beviset, som framtvingar tron på materien?⁵⁷

Enligt Berkeley så har Descartes alltså ådragit sig denna epidemiska åsikt, att den fysiska världen existerar, som grundar sig på fördomar och tanklöshet. Ett misstag som inte ligger hos Gud, utan hos människan som gör ett felslut utifrån de sinnesintryck som Gud är direkt ansvarig för, helt i enlighet med både Descartes och Berkeleys teorier om idéernas härkomst och om falska omdömen. Huruvida Descartes skulle hålla med om detta, om han någonsin fick möjligheten att läsa Berkeley, är svårt att säga. Men jag personligen ser inga svårigheter i att hävda att han skulle göra det.

⁵⁷Berkeley, s. 187.

Guds roll hos Berkeley är en fullkomligt logisk utveckling av Guds roll hos Descartes. Anledningen till att de har gemensamma nämnare är helt enkelt att Descartes har haft en stor inverkan på Berkeley. Framför allt så delar de uppfattning om vad en tänkande substans är för något. Den är ofullkomlig, icke-fysisk och aktiv. Detta leder Berkeley till att dra slutsatsen att de materiella kroppar som Descartes beskriver omöjligt kan ge själen några sinnesintryck, och att de därför är överflödiga.

9. GUDSBEVISEN

Descartes hittar en idé om ett fullkomligt väsen i sin själ. Han drar slutsatsen att idén måste vara orsakad av något som innehåller mer fullkomlighet än han själv gör. Detta kan bara vara Gud. Berkeley kommer inte fram till att Gud existerar utifrån någon specifik idé om ett fullkomligt väsen. Han drar i stället slutsatsen att ett sådant nödvändigtvis måste vara orsaken till den beundransvärda samstämmighet som kan observeras i naturen.

Descartes försöker, i den tredje meditationen, bevisa Guds existens genom ett slags begränsat *kosmologiskt bevis*. Idén om Gud måste, nödvändigtvis, vara orsakad av Gud, eftersom bara Gud är tillräckligt fullkomlig för att kunna orsaka den idén, punkt. Berkeleys kosmologiska bevis vilar snarare på att en allsmäktig Gud är den *bästa förklaringen* till att alla övriga idéer passar så bra ihop. Descartes bortser från alla idéer, förutom just idén om Gud för att bevisa hans existens. Berkeley tar alla de idéer, som Descartes bortser från, i beaktning när han bevisar Guds existens.

Det finns en viktig aspekt som Gudsbevisen har gemensamt, nämligen det att de inte tycks bevisa Guds existens. Descartes bevis drabbas av den cartesianska cirkeln. Eftersom Descartes måste bevisa Guds existens för att kunna lita på sitt sanningskriterium, så kan han inte hänvisa till det i sitt gudsbevis. Det stora problemet med Berkeleys gudsbevis är, enligt mig, att det verkar förutsätta att sinnesintrycken har en gemensam orsak, vilket är just det som det tycks bevisa. På så vis drabbas Berkeleys gudsbevis av ett liknande cirkularitetsproblem som Descartes bevis lider av. Eftersom sinnesintryckens beundransvärda samstämmighet beror av Gud så kan Berkeley inte tillåtas bevisa Guds existens utifrån den. Här finns en viktig fråga att ställa sig, nämligen om denna samstämmighet verkligen kan observeras i naturen, som Berkeley säger. Om den kan det så är Berkeleys bevis inte cikulärt. Men här ska vi gå långsamt fram, det kan nämligen finnas olika typer av samstämmighet. Dels så kan idéerna vara samstämmiga på så vis att de har en gemensam orsak och att vi därför kan förutspå framtida perceptioner genom induktiv slutledning. Men Berkeley kan omöjligt observera att alla hans sinnesintryck har en

gemensam orsak, denna samstämmighet måste snarare vara ett axiom som han utgår ifrån. Samstämmighet kan även betyda att olika människors idéer passar ihop, som i argumentet som Botterill tillskriver Berkeley, *delad-verklighetsargument*. Att vi, så att säga, lever i samma värld allihopa. Även denna form av samstämmighet verkar omöjlig att studera empiriskt, eftersom en människa inte har tillgång till andra människors upplevelser, och måste därför betraktas som ett axiom.

10. UTGÅNGSPUNKTEN I JAGET

Descartes och Berkeley är överens om att det enda vi har direkt kunskap om är våra idéer. Därför måste alla försök att bevisa Gud, eller något annat, utgå från idéerna. Descartes menar att han kan vara helt säker på att han existerar eftersom han tänker. Från det börjar Descartes söka igenom sin egen själ och finner en idé om Gud, vars härkomst han inte kan förklara på något annat sätt än att Gud själv har planterat den i hans själ. Även Berkeley vet intuitivt att den egna själen existerar. De idéer han erfar kan inte tillhöra ingenting, alltså måste de tillhöra en substans, *jaget*. Han finner ett "begrepp om Gud" när han reflekterar över den egna själen (eller en, i ordets bredaste bemärkelse, idé om Gud, om än väldigt inadekvat). Det är inte svårt att tro att detta "begrepp om Gud" är detsamma som den idé om Gud som Descartes har. Ordet idé används, hos både Descartes och Berkeley, som bekant med olika betydelser. Men Berkeley verkar inte hävda att det är Gud som lägger ner denna idé i själen, vilket ju Descartes menar. Hos Berkeley är det snarare så att idén bildas som ett *omdöme*, medan Descartes verkar mena att idén om Gud representerar ett ting, på samma sätt som idén om en sten representerar en sten. Man kan i och för sig hävda att ett omdöme om Gud också representerar Gud, men det representerar inte alls på samma sätt som ett sinnesintryck representerar dess orsak. Det är alltså viss skillnad på idén om Gud hos Descartes och hos Berkeley.

Även om både Descartes och Berkeley ytterst har jaget och dess idéer som utgångspunkt för Guds bevisning så är deras utgångspunkter ändå väldigt olika. Descartes utgår från den idé om Gud som han tycker sig finna i själen. Berkeley, däremot, utgår från sinnesintryckens antagna samstämmighet, och utifrån detta väljer han att bilda omdömet om Guds existens, allsmåktighet och välvillighet.

11. RATIONALISM ELLER EMPIRISM?

Det finns goda grunder att argumentera för att man med rätta borde se på Descartes som rationalist och Berkeley som empirist. Descartes vill

bevisa Guds existens, och därmed sinnesintryckens pålitlighet, *a priori*, på basis av *rationalistiska axiom* snarare än på empiri. Han utgår helt och hållet från sin egen själ, inte från observationer av omvärlden. Eftersom Gud, och bevisningen av honom, är en så grundläggande del av Descartes tankar kan man utan tvekan dra slutsatsen att Descartes ska betraktas som en rationalist, eftersom Gud bevisas på rationalistiska grunder. Berkeley vill däremot bevisa sinnesintryckens pålitlighet, och därmed även Guds existens *a posteriori*, på basis av *empiri*. Berkeley tar, till skillnad från Descartes, sinnesintryckens samstämmighet till hjälp för att visa att Gud existerar. Med detta i åtanke skulle man kunna hävda att Berkeley är empirist. Men, som jag tidigare nämnt så kan inte Berkeley observera sinnesintryckens samstämmighet empiriskt, varken i fråga om samstämmighet gällande orsak eller i fråga om samstämmighet gällande överensstämmelse med andra människors sinnesintryck. Det verkar således som den yttersta grunden för Berkeleys gudsbevis, och därmed Berkeleys försök att beseгра skepticismen gällande idéernas verklighet, inte är empirisk. Den verkar snarare bestå av de rationalistiska axiomen, att själen existerar och att alla själens sinnesintryck har en gemensam orsak.

Även om Berkeley har en mer empiristisk framtoning så har både Descartes och Berkeleys kunskapsteorier ytterst en rationalistisk grund. Och när den rationalistiska grunden, nämligen Gud, har lagts så är det sinnesintrycken som står i centrum för bildandet av omdömen och kunskaper hos både Descartes och Berkeley. Jag skulle därför vilja hävda att både Descartes och Berkeley är rationalister med empirism på toppen. Att hävda att den ena är rationalist och den andra är empirist tycker jag, till stor del, är missvisande.⁵⁸

⁵⁸Den här artikeln är en nerkortad version av en uppsats med betydligt mer omfattande bakgrundskapitel. Den finns t.ex. fler gudsbevis hos både Descartes och Berkeley, som avhandlas i den ursprungliga uppsatsen, som inte är direkt delaktiga i de slutsatser som dras i den här artikeln. För den som är intresserad av att läsa hela uppsatsen, som skrevs vid Umeå universitet under höstterminen 2007, är det bara att kontakta mig på min e-postadress: anders.hammarstrom@hotmail.com, så skickar jag gärna en elektronisk kopia av den.

LITTERATUR

- Belfrage, Bertil. 2007a. "Berkeley's Four Concepts of the Soul (1707–1709)", i *Reexamining Berkeley's Philosophy*. University of Toronto Press.
- Belfrage, Bertil. 2007b. "The Theological Positivism of George Berkeley (1707–1708)", i *Acta Philosophica Fennica*, vol. 83.
- Berkeley, George. *Principles of Human Knowledge and Three Dialogues*.
- Berkeley, George. 1954. *Valda skrifter*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Botterill, George. 2007. "God and First Person in Berkeley", *Philosophy* 82. Cambridge University Press.
- Bowman Piper, William. 1958. "Berkeley's Demonstration of God", *The Harvard Theological Review*, Vol. 51, No. 4.
- Descartes, René. *Avhandling om metoden*, i *Filosofin genom tiderna: 1600-talet 1700-talet*, red. Konrad Marc.Wogau, s. 46–51. Stockholm: Thales, 2004.
- Descartes, René. *Betraktelser över den första filosofin*, i *Filosofin genom tiderna: 1600-talet 1700-talet*, red. Konrad Marc.Wogau, s. 52–78. Stockholm: Thales, 2004.
- Descartes, René. *Meditation VI*.
- Descartes, René. *The Principles of Philosophy*. *Filosofilexikonet*, red. Poul Lübcke. Stockholm: Forum, 1988.
- Musgrave, Alan. 1993. *Common Sense, Science and Scepticism*. Cambridge University Press.
- Routledge Encyclopedia of Philosophy*, red. Edward Craig. London: Routledge 1998.
- Sievert, Donald. 1982. "Descartes on Theological Knowledge", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 43, No. 2.
- Stigen, Anfinn. 2002. *Tenkningens historie*. Oslo: Gyldendal.